

Kopecký, Milan

Participium ve spojení se slovesem býti

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověštině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 70-92

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119223>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZPŮSOB UŽITÍ

85 **V** staroslověňštině se užívá PPs a PPt ve spojení se slovesem *býti*, které může v obratech tohoto typu stát v různých tvarech. Toto spojení je svým významem blízké prostému jednoduchému času příslušného významového slovesa (srov. např. u citovaných níže dokladů paralelní znění české podle Kral).

V stsl. památkách jsou tyto konstrukce dosvědčeny zejména hojně (1) s participiem přítomným.

nich jsou daleko nejpočetnější doklady, v nichž je sloveso *byti* (a) v imperfektu (*běchъ, běachъ*), např. *bě bo učę ěko vlasti imy* Mt 7.29 Z, M, A, S *ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων* — Kral *nebo učil je jako moc maje; i bě propovědaje na sъnъmištichъ ichъ. vъ vъsei galilei. i běsy izgonę* Mc 1.39 Z, M, A, S *καὶ ἦν κηρύσσων εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλον* — Kral *i kázal v školách jejich ve vsi Galileji, a ďábelstvi vymítal; běachъ bo vъsi čajoste ego* L 8.40 Z, M *ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν* — Kral *nebo všickni očekávali ho; bě že simonъ petrъ stoję i gręje se* J 18.25 Z, A, S *ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἐστὼς καὶ θερμαινόμενος* — Kral *stál pak Šimon Petr, a zhřival se* (v evangeliích je ještě na 60 podobných dokladů); *stojęšte běachъ nogy našę vъ dvoręchъ tvoichъ* PsSin 121.2 *ἐστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν* — Kral *(a že) se postavují nohy naše v branách tvých; pride ěkъ bogatъ imenemъ iosifъ otъ arimatiĭ. i že bě krije se stracha radi ijuděiska* Cloz 14b 34—36 *ὃς ἦν κρυπτόμενος διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων* (Dostál v edici Cloz překládá: „který se skrýval“); *i m'nozi otъ stojęštaago tu naroda. běachъ tekęšte. i rъzvъnijęšte kuryho. k'to prъvoje vъnidetъ kъ hei. běachъ bo jako koiĭ rъzęšte o dobrotě jeje* Supr 2.27—3.1 *ἦσαν τρέχοντες ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, . . . ἦσαν γὰρ ὡς ἵπποι χρομετίζοντες . . . ; běaše alexandrъ chvale boga i glagolę* Supr 158.4; *i běaše sęde svetyi na zemi* Supr 260.10 *καὶ ἦν καθήμενος ὁ ἅγιος ἐν τῷ ἐδάφει; i běasta oba na mnoga lęta tъčnoje vъzdrъžanije drъžęšta* Supr 547.21—22 (v Supr je ještě na 30 podobných dokladů).

Méně časté jsou tyto vazby se slovesem *býti* v přítomnu, aoristu, futuru a imperativu.

Příklady se slovesem *býti* (b) v přítomnu: *nęstъ bo ěręvo dobro tvorę ploda zъla. ni dręvo zъlo tvorę ploda dobra* L 6.43 Z, M *οὐ γὰρ ἐστὶν δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρὸν, οὐδὲ πάλιν δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν; ty esi žny sъ ocemъ* Euch 30b 9—10; *takožde i o blaženyichъ sichъ. kogoždo olečъstvo obęšte vъsęmъ jestъ. i vъsi sętъ*

отъиссѣди подајѣште себѣ отѣѣство Supr 84.6—9 και πάντες οἰσὶ [sic] πανταχόθεν ἀντιδιόντες ἀλλήλοις τὰς ἐνεγκούσας; ne nymja li jestv klasv tvorěšti Supr 249.15 οὐ νῦν ἐστὶ σταχοφοροῦσα.

Příklady se slovesem býti (c) v aoristu: *bystv ioanv krvstev vь prustyni. i propovēdajev krvštenie pokaaniju* Mc 1.4 Z, M, A, S ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ και κηρούσων βάπτισμα μετανοίας — Kral *křtil Jan na roušti a kázal křest pokání; bychomv veselješte sje* PsSin 125.3 ἐγενήθημεν εὐχραινόμενοι — Kral *protož se veselíme; byste bo přězde cheronimv cheroniměiša boga vь sebě nosešta* Supr 458.4—5 γεγόνασι γὰρ πρὸ τῶν χειρουβιμ Θεὸν ἐν ἑαυτοῖς ὑψώσαντες και φέροντες.

Příklady se slovesem býti (d) ve futuru:¹ *otv selē čky bodeši love* L 5.10 Z, M, A ἀνθρώπους ἔση ζωγρῶν — Kral *již od tohoto času lidi živé budeš loviti* (viz ještě L 1.20, 17.35, 22.69); *dobropriemljošte bōdōtv da vьzvěstjjetv ēko pravv gv bv našt* PsSin 91.16 εὐδοχοῦντες ἔσονται (viz ještě 17.24); *i bodeši i ty očištajev mnogv otv bēstv. i otv jezv razlīčnyičtv* Supr 236.1—3 και ἔση και αὐτὸς καθαρῶζων ἀπὸ δαιμόνων και ποικίλων νόσων (viz ještě 183.4—7, 424.19—20).

Příklady se slovesem býti (e) v imperativu: *bōdi uvěštajev se sv sōprrvstv svoimv skoro* Mt 5.25 Z, M ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίῳ σου ταχύ — Kral *vejdi v dobrou vůli s protivníkem svým rychle* (v evangeliích ještě 4 doklady); *bōdēte uši tvoi vьnemljošte glasv molitvy mojev* PsSin 129.2 γενηθήτω τὰ ὠτά σου προσέχοντα εἰς τὴν φωνήν (viz ještě 34.5—6); *bōdi me spsv. izbavi me gi bžev* Euch 72b 12—13 (v Euch jsou ještě 3 podobné doklady); *ne bōdi niktoze imējev jadtv. ne ino vь uslēchtv imējev ni vь umē* Supr 420.11—12 [μηδεὶς ἔστω πονηρός], *μηδεὶς ἔχων ἰόν, μη ἄλλα μὲν ἐπὶ τοῦ στόματος φέρων; ne bōdētv ubo ne pochvalješte takogo blagodētelja* Supr 494.14—15 *μη τοῖνον ἀγνώμονες γινόμεθα περὶ τὸν οὕτως εὐεργέτην* (v Supr jsou ještě 4 podobné doklady).

Doklad se slovesem býti (f) v kondicionále: *ašte bo i bi k'to nymjačv uče grōbv slovesy. obače o bozē glagolē zēlo mqdrostv. ušev bo jestv račev jnnyimv vь slovesechv bogonosnyičtv učitelv* Supr 403.26—29 εἰ δὲ και ἦν τις ἄρα διδασκάλων ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ὅμως δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ λέγων.

Doklady se slovesem býti (g) v infinitivu (a s participiem v dativu): *mlvča žv vьse lēto ne glagolē ni kv komužev ničvsožev. jakožev zavistvnikomv molitvnyikomv byti glagoljštēstv. jako istočvnyikv prisno tekvi zatvori se* Supr 276.28—277.2 ὥστε τοὺς σκώπτας ἰκέτας καταστῆναι λέγοντας πηγῆν ἀενάου ὠφελείας ὑποπεφράχθαι; *i otv togo vērovantv. ne byti jemu prjēmjōřstv narōganvja ili zvloby* Supr 563.27—29.

Jen zcela ojedinele naproti tomu jsou v staroslověnině dosvědčeny ve vazbách 86 tohoto typu (2) jmenně tvary participií s-ových.

¹ Obraty tohoto druhu připomíná nověji H. Birnbaum jako jazykové prostředky sloužící k vyjádření futura — viz jeho článek *Zum analytischen Ausdruck der Zukunft im Altkirchenslavischen* (ZslPh 25, 1956, 1—7). Zná 3 takové doklady z evangelií a 2 ze Supr (tamt. 3—4). V stsl. památkách je jich však více; pro srovnání je zde uvádím všechny.

Sloveso *byti* je při tom (a) v imperfektu, srov. *oba zamatorénvša vč dnecchъ svoicchъ béašete* L 1.7 Z, M (*běsta* A) ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν — Kral a oba se byli zstarali ve dnech svých (srov. ještě L 2.36, 5.2 a 9.31); i *běasta* oba vč přěslušaniū bžii byvšša. i izgrnana bysta Supr 9.16—17 ἀμφότεροι δὲ ἐν παρακοῇ θεοῦ γενόμενοι ἐξεβλήθησαν ἔξω τοῦ παραδείσου.

Jsou dosvědčeny i doklady se slovesem *byti* (b) v prězěntu (viz L 1.18 a Supr 466.30—467.1) a (c) v kondicionále (viz Supr 401.9—11); cituji je níže.

PŮVOD A VZTAH K ŘECKÉ PŘEDLOZE

87 Ještě Miklošič pokládal slovanské konstrukce predikativního participia se slovesem *býti* za neslovanské¹ (Vergl. IV 822). Pro staroslověnštinu podporovalo tuto domněnku to, že obrat *byti* s participiem má skoro důsledně stejnou předlohu řeckou (srov. doklady citované výše).

Přece však můžeme uvést několik dokladů, v nichž je tato stsl. konstrukce (1) překladem jiného prostředku řeckého.

Jsou to jednak 2 doklady ze Supr za řecký prostý imperativ,¹ srov. *se že vědy bōdi bylja. jako rabr božii artemonъ. otъmāštenъ bōdetъ* Supr 233.19—21 τοῦτο γίνωσκε, Πατρίκιε; *vědošte bōdēte sōdie i crī. jako bogъ . . . nikoliže takovyjē dobry podastъ mi nošti* Supr 265.8—12 γινώσκετε, ἄρχοντες τοῦ βασιλέως.

Podobně samostatný je i následující doklad, který je překladem jiné (opisné) konstrukce řecké: *molěaše i. da sъnidetъ i cělātъ sna ego. bē bo umirajē* J 4.47 Z, M, A ἤμελλεν γὰρ ἀποθνήσκειν.

Znám i další 2 doklady ze Supr, v nichž je staroslověnskému obratu *byti* s participiem předlohou pouhé řecké participium bez slovesa *býti* (v 1. z těchto dokladů za řecký gen. absolutní): *svętaja že bē'sta pojōšta i chvalēšta boga* Supr 183.26—27 τῶν ἀγίων ὑπνοῦντων καὶ δοξαζόντων τὸν Θεόν; *nekli byšē otъ něgo navyk'še o christosē blagočstije. živi s nīmъ vč nīneūi izvrvženi byšē byli* Supr 401.9—11 ἴσως γὰρ ἂν παρ' αὐτοῦ μαθόντες τὴν ἐν Χριστῷ εὐσέβειαν, ζῶντες μετὰ τούτου, ὑπὸ τοῦ κήτους ἐν Νινευί ἐξεζήλιπτον.

Konečně mohu uvést další (ale nejistý) doklad, v němž by snad mohlo jít v staroslověnštině o vazbu *byti* s participiem za jiný prostředek řecký:² *i tъ bē stojē pri ezerē đenisaretsē i viděvъ đtva korabica. stojēšta pri ezerē. rybari že. ošdъtše otъ něju. plakaachō mrěže* L 5.1—2 Z, M × i *vidē* A καὶ εἶδεν [Soden neuvádí žádné jiné různě-

¹ Nepřesné je tedy tvrzení Marguliésovo, že v Supr podobné doklady vůbec neexistují — viz *D. altksl. Cod. Supr.* 137.

² Podle Forssmanna (*Übertragung* 14) sem patří ještě doklad *tatъ bē. i kovčezъ imy* J 12.6 Z, M, A, S *κλέπτῃς ἦν καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν*, v němž prý *bē . . . imy = iměaše*; mohlo by však v tomto případě jít o *imy* s funkcí přechodníkovou; kromě toho je tu podle Sodena dosvědčena v řeckých kodexech i varianta s *έχων* místo *εἶχεν*. Proto sem tento doklad nepatří.

čtení] *πλοιάρια δύο ἐστῶτα*. V tomto dokladě by mohlo být participium *viděvz* pojímáno jako paralelní se *stoje*, tj. jako tvořící jednotku s *bě*, které by se v tomto případě už neopakovalo, tedy *bě stojε... i (bě) viděvz*. Je však možné, že tu jde o samostatné přísudkové participium — viz o nich podrobněji níže §§ 115—119.

Jsou naopak dosvědčeny i doklady (i když jen řídce), v nichž je (2) spojení participia se slovesem býti řecké předlohy přeloženo nějakým stsl. prostředkem jiným. 88

Z evangelíí jsou to podle Angelovové (o. c.) tyto doklady:³ *i bě ob noštε vε molitvε bēzi* L 6.12 Z, M *καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ* (str. 19); *i bystε egda moléaše se edinε. sε nίmε bεachq učēnici ego. i vεprosi jε glē* L 9.18 Z, M *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον... συνῆσαν... οἱ μαθηταί* (str. 8).

V Supr je podle Marguliése (o. c. 137) takových dokladů celkem 5; uvádí pak jen 4, z toho 3 doklady s vazbou aktivní (a 1 doklad s vazbou pasívní) srov. *mati prilézaše ichε* 79.25 *ἦν προσκαρτεροῦσα; satorniε bε iméaše selo* 204.7—8 *Σατορνίνος ἦν κεκτημένος προάστειον; přébyvaše vε molitvε* 216.15—16 *ἦν προσκαρτερῶν*.

Mohu dále uvést ještě doklad, v němž je tato řecká konstrukce přeložena do staroslověnštiny pouhým participiem bez slovesa *byti*: *i sklabe se vedomε bεaše slugami* Supr 117.19—20 *καὶ μειδιῶν ἦν, ἐν τῷ αὐτὸν ἔλκεσαι ὑπὸ τῶν δημίων*. *Béaše* zde tvoří opisné pasívum s *vedomε*; jeho přímý vztah k *sklabe se* se asi necítil, takže to mělo patrně funkci přechodníkovou.

Přesto, že se stsl. texty v užívání uvedených participiálních spojení řídí skoro důsledně zněním řecké předlohy, přijímá se i proti Miklošičovi od podrobného pojednání Potebňova (*Zap. I.II* 128—139) v slavistice takřka obecně, že je to v slovanských jazycích, a tedy i v staroslověnštině, prostředek domácí, organicky jim vlastní. Tak soudí např. V. Jagić (*Beitr.* 58—60), V. Vondrák (*Altksl. Gram²* 609; *Vergl. II* 405), J. Karskij (*Belorusy II.3* 77), A. Šachmatov (*Sintaksis* 28—29), A. Marguliés (*D. altksl. Cod. Supr.* 138), A. Vaillant (*Rukovodstvo* 396) aj. 89

Jen řídce se naproti tomu drží názor Miklošičův. Tak za neslovanské pokládá tyto obraty v staré čakavštině Škarić (Nastavni vjesnik 10, 1902, 22); také o stejných vazbách staropolských soudí W. Taszycki, že nejsou asi prostředek čistě polský, nýbrž spíše „přetransformování nebo mimovolné napodobení latinské skladby v polštině“ (*Imiesłowcy* 34). Jako syntaktický grecismus, i když s jistým omezením a s odkazem na názor Jagićův, označuje konečně tyto vazby v staroslověnštině H. Birnbaum (*ZslPh* 25, 1956, 2).

Na to, že tyto konstrukce nebyly zásadně a co se týče možnosti jejich tvoření slovanským jazykům zcela cizí, ukazuje vskutku jak jejich strukturní souvislost

³ Angelovová uvádí ještě tyto dva doklady: *i dzvězdy načynotε sε nēbe padati* Mc 13.25 *καὶ οἱ ἀστέρες ἔσονται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ (ἐκ)πλίπτοντες* (str. 7); *ašte ne bi bylε. sε zεlodéi* J 18.30 *εἰ μὴ ἦν κακὸν ποιῶν* (str. 20). Ale v nich zaznamenává Šoden řecká různočtení: v prvním případě *πεσοῦνται* místo *ἔσονται*... *πλίπτοντες*, v druhém případě *κακοποιός* místo *κακὸν ποιῶν*.

jednak s ostatními participiálními vazbami, jednak s vazbami slovesa *býti*, tak i jejich obecné rozšíření v starších slovanských jazycích (i když je sotva budeme s Vaillantem pokládat za prostředek „zvláště živý“, tj. běžný pravděpodobně i v jazyce mluveném — viz I. c.).

Příklady z jiných starších slovanských jazyků: ze staré češtiny *biešta dva bratry mnichy v jedné peleši přebývající* OtcB 51a; *a bychu tu s ním kvasiece za tři dni* OtcB 72b; *Dítě sám Kristus o těch, ještě jsú svět milující* Štit. Nauč. (Gebauer, J.F 2, 1875, 140); *Tiem všiem tvój král se oleniv, by vsu moc srdce vypleni* AlxB 273 (Nemčenko, Uč. zap. IS 9, 1954, 235); ze staré ruštiny *bě bo prose u ba* Žit. Nif. (Obnorskij, Chrest. 41); *pagiboša ejuptjane ot moisēja, a pervoe byša rabotajušče imř* Pov. vr. let 16.35—17.01 (Schooneveld, *A Semantic Analysis* 144); *bjaše okolo grada lész i borř velikř, i bjachu lovjašču zvěř* Pov. vr. let 13.03—06 (tamt. 145); ze staré polštiny *Nye budzmi prozney chwali zadayaczy* 1449 R XXV 166 (*Słownik staropolski I* 192a); *Stoyacza byly noghy nasze w palaczoch twogych* Fl 121.2 (tamt. 191b); *Za iste iest bog sadzocz ye na zemi* Fl 57.11 (Taszycki, *Imiesłow* 35); ze staré čakavštiny *A bihu farisei siedeći* — *sedebant* B. S. 8 (Škarić, *Nastavni vjesnik* 10, 1902, 22); *Ki li bi Poličanin svadiu se ili skarav se tere ubio Poličanina, da ga Polica ne plaćaju* Polj. 38 (tamt.); ze starší slovinštiny *ie bil pag eden is tih Jefusovih Jogrou per miši sedozh* T 57 J 13.23 (Tomšič, *Slavistična revija* 8, 1955, 62).

MLUVNICKÁ POVAHA

90 Mluvnická povaha spojení participia se slovesem *býti* v slovanských jazycích se ve většině prací nijak blíže necharakterizuje; mluví se tu často neurčitě o „spojení“ nebo o „konstrukci“ apod.

Někteří autoři však pokládají tyto obraty za opsané, perifrastické formy časovací, svou gramatickou povahou stejnorodé třeba s perfektem nebo opisným futurem apod.⁴

Proti takovému pojetí (ve formulaci Buslajevově) obratů „*byti* + participium“ namítá Potebňa, že to nejsou perifrastické formy časovací, nýbrž složený přísudek, v němž si každý jeho člen zachovává do jisté míry svou relativní samostatnost (*Zap. I.II* 139). Stejně tyto obraty chápe i Němčenkova (Uč. zap. IS 9, 1954, 233).

Kompromisní stanovisko zastává C. H. van Schooneveld: na jedné straně dokazuje, že sloveso *býti* je v těchto (staroruských) obratech spona (nikoli sloveso pomocné) a participium má funkci nominálního přísudku, na druhé straně však za-

⁴ Viz např. F. Buslajev, *Ist. gram. rus. jaz. — Sintaksis* 152; A. Šachmatov, *Sintaksis* 28—29; J. Gebauer, *Hist. IV* 593; V. Flajšhans, *Náš jazyk mateřský* 188; A. Marguliés, *D. altksl. Cod. Supr.* 137—138; *Słownik staropolski I* 190a—194b.

řazuje tyto obraty jako zvláštní typ do slovesného systému morfologického (a nazývá je „perifrastické“).⁵

Perifrastické formy časovací („opsané tvary“ slovesné), mající funkci vyjadřovat tvaroslovnou obměnu jednoho lexikálního významu, vyvinuly se velmi pravděpodobně z původního syntaktického spojení dvou (nebo více) samostatných lexikálních jednotek jeho morfologizací, tj. jeho formálně ustáleným způsobem užívání v ustáleném (mluvnickém) významu.

Většinou se např. uznává, že čes. *přišel jsem* vzniklo z původního spojení spony a (adjektivně chápaného) participia, tedy z výrazů typu **jesmь prišelъ* = „jsem příšlý“, mluvnicky rovnocenných obratům typu *jesmь dobrъ* = „jsem dobrý“. Teprve v dalším vývoji, se vznikem nových výrazových potřeb, byla spojení typu *jesmь prišelъ* vtažena do morfologického systému slovesného jako opsaný tvar sloužící k vyjadřování zvláštního slovesného času. Sloveso *býti* přitom přestalo být „sponou“ a stalo se „slovesem pomocným“.⁶

Je však značně nesnadné nalézt objektivní pevná kritéria k rozhodnutí toho, jsou-li vazby podobného druhu (v našem případě *bě učě*) v jistém časovém období ještě spojením syntaktickým, nebo představují-li již útvar tvaroslovný (opsaný tvar slovesný). Při analýze starších vývojových fází jazyka se nemůžeme opřít o živé jazykové cítění a formální příznaky, které jediné máme objektivně k dispozici, je třeba hodnotit jen velmi opatrně; musíme totiž počítat s tím, že se stará forma zachovává jistou dobu i při novém obsahu (významu nebo funkci), že se vývoj formy „opožďuje“ za vývojem obsahu. Jisté závěry však z detailního pozorování všech formálních (morfologických i syntaktických) zvláštností u obratů typu *bě učě* přece jen vyplynou.

Proti názoru o morfologizované povaze spojení slovesa *býti* s přítomným činným participiem uvádějí ze staré ruštiny Potebňa (*Zap. I.II* 139) a ze staré češtiny Němčenkova (Uč. zap. IS 9, 1954, 233) doklady (1) s rozvíjecím (příslovečným) výrazem mezi slovesem *býti* a participiem. 91

Podobné doklady jsou i v staroslovenštině, srov. např. *ěko ty esi na n̄bsechъ živy. i vъ silachъ ne přezvriši ěka* Euch 42a 4–5; *i běasta vъ ognĭ pojošta i chvalęsta boga* Supr 5.20–21 *καὶ ἦσαν ἐν τῷ πυρὶ αἰνοῦντες καὶ δοξάζοντες τὸν θεόν* (srov. podobné doklady i výše v § 85).

Potebňa i Němčenkova se domnívají, že v obratech, jako je staroruské *bě velmi nemoga* nebo staročeské *jáz byl co křivě súde*, rozvíjejí příslovečné výrazy pouze

⁵ Viz C. H. van Schooneveld, *A Semantic Analysis of the Old Russian Finite Preterite System*, 's Gravenhage 1959, 141–142.

⁶ Srov. např. F. Trávníček, *K českým opsaným tvarům slovesným* (Slovo a slovesnost 19, 1958, 1–18, zvláště pak 3–4).

participium, nikoli jeho spojení se slovesem *býti* jako celek. Čekali by tu patrně postavení příslovečného výrazu před (nebo za) oběma komponenty.

Předpoklad, že se větný člen stojící mezi slovesem *býti* a participiem (tj. po *býti* a před participiem) vztahuje jen k participiu samému, není však správný. Motivy „roztržení“ obou členů uvedeného spojení mohou být různé, např. příklonnost slovesa *býti* nebo v staroslověnětině sledování řecké předlohy apod.⁷ Takové odtržení samo o sobě nemůže být proto důkazem pro tvrzení, že obraty tohoto typu netvoří morfologickou jednotku. Např. v češtině máme dosvědčeny obraty jako *já jsem velmi spěchal*, které jsou slovosledně zcela totožné s oněmi staroslověnskými nebo staroruskými atd. — a přece jsou to tvary perifrastického préterita, jsou to opsané tvary slovesné.

Tak tedy doklady s rozvíjecím členem větným postaveným mezi sloveso *býti* a PPs (nebo PPt) nelze pokládat za přesvědčivý důkaz toho, že tyto vazby nejsou perifrastické.

- 92 Bylo by dále možno uvést ze stsl. památek množství dokladů (2) se složeným tvarem participia, např. *kotory ubo bodeťs otr nichъ. chotěi sъtvoriti se* L 22.23 Z, M *τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ μέλλων πράσσειν τοῦτο; ἔκο τυ εσι οἰσῶσταῖεῖ vse* Euch 20a 16—18 *ὅτι σὺ εἰ ὁ ἀρισμὸς τὰ σύμπαντα; οἶνι βο σῶτς ζλο στραζδοῖστῖι. vraždjuoṣtŭi namъ* Supr 406. 25—26 *ἐκεῖνοι γάρ εἰσιν οἱ κακῶς πάσχοντες, οἱ ἐχθραίνοντες ἡμῖν* (viz podrobněji níže §§ 111—114).

(Doklady stejného druhu jsou dosvědčeny i v ostatních starších slovanských jazycích.)

Dublety s tvary jmennými a složenými, jako jsou *jestъ sěde* — *jestъ sědeῖ*, jsou Potebňovi dalším svědectvím toho, že spojení slovesa *býti* s participiem netvoří opsaný tvar slovesný. Ale ani tento jev nemůžeme pokládat za jasný důkaz neprovedené morfologizace zkoumaných obratů. Podobná dvojitost je např. dosvědčena i v novočeských obrazech jako *já jsem ušel* — *já jsem ušlý*, a přece nemůže být důkazem proti tomu, že *já jsem ušel* perifrastický, opsaný tvar slovesný skutečně je. Český výraz *já jsem ušlý* má ovšem zcela jiný význam než *já jsem ušel*, ale právě o sémantické stránce oněch starých „dublet“ *jestъ sěde* — *jestъ sědeῖ*, o jejich eventuálních shodách nebo rozdílech Potebňa v této souvislosti mlčí a spokojuje se s pouhým zjištěním jejich existence v jazyce. Ta však sama o sobě představuje, jak jsem ukázal, k jednoznačnému závěru argument neprůkazný.

⁷ Není bez zajímavosti, že je v stsl. evangeliích několik dokladů se slovoslednými variantami, v nichž je *byti* a participium od sebe odděleno rozvíjecím výrazem nebo podmětem, srov. *otr selē ēky bodeši lovē* L 5.10 Z, M *× ot selē bodeši ēky lovē* A *ἀνθρώπου ἐση ζωγρῶν; vzezeḡ že kamenъ ideze bē umery leze* J 11.41 M *× ideze bē leze mrtovy* S *ὁ. ἦν ὁ τεθνηκῶς κείμενος; bē že vzeleḡ edinъ otr učenikъ ego na lonē isvē* J 13.24 (23) Z *× bē že edinъ vzeleḡ otr učenikъ ego* M *ἦν δὲ ἀνακείμενος εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Soden tu nezaznamenává jiné slovosledné znění v řeckém textu. Zato následující doklad bēachō že približajošte se kъ nemu vsi mytare* L 15.1 Z *× bēachō že kъ nemu približajošte se vsi mytare* M *ἦσαν δὲ αὐτῷ ἐγγίζοντες πάντες οἱ τελῶναι* má i variantu *ēy. σῶ.*, která vysvětluje i různocnění staroslověnské.

Kromě toho jistou významovou diferenciací mezi obratem s participiemi v tvaru jmenném a obratem s participiemi v tvaru složeném v staroslověnštině i v staré ruštině nebo v staré češtině je s velkou pravděpodobností možno předpokládat nebo aspoň ji nelze vyloučit zcela (viz podrobněji ještě níže §§ 111—114).⁹

Jiný příznak, podle něhož hodnotí mluvnickou povahu tohoto spojení C. H. van Schooneveld, je (3) přízvučnost slovesa *býti*. Podle něho bylo (staroruské) *býti* ve funkci pomocného slovesa enklitické, kdežto ve funkci spony nikoli. A protože se postavení slovesa *býti* ve spojení s přítomným činným participiemi neřídí v staroruských památkách Wackernagelovým zákonem o postavení enklitik na druhém místě ve větě (ve větách jako třeba *Volodimerъ že slyšaše ichъ, bě bo samъ ljubja ženy* - Pov. vr. let), vyvozuje z toho, že tu jde o spojení spony s jmenným predikátem (viz l. c.; citovaný doklad str. 143).

Podobné doklady se slovesem *býti* (zvl. v tvarech jako *běohъ* . . .) po pauze jsou dosvědčeny i v staroslověnštině, srov. např. *bě že učę na edinomъ otъ sъnъmъišť vъ sьboty* L 13.10 Z, M (*bě učę* A, S) *ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν; bě bo želěę otъ mnoga vrěmene viděti i* L 23.8 Z, M *ἦν γὰρ ἐξ ἰκανοῦ θέλων ἰδεῖν αὐτόν; bě že vyzleže edinъ otъ učeniкъ ego na loně isově* J 13.23 Z, M *ἦν δὲ ἀνακείμενος εἰς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*.

Za důkaz sponové funkce slovesa *byti* v těchto obratech je však pokládat nemůžeme. Pro staroslověnštinu totiž pravidlo o enklitickém charakteru pomocného slovesa neplatí. Jsou v ní dosvědčeny doklady, v nichž sloveso *byti* stojí na začátku věty (po pauze) i ve funkci slovesa pomocného, srov. např. *pozdě bynъšju. bě bo ubo zašъlo vъ adъ. pravedъnoe sъnъce* Cloz 14b 32—33 *ἦν γὰρ λοιπὸν δύσας ἐν ᾗδη ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος*.

A podobně je tomu i v starších obdobích jiných slovanských jazyků (na rozdíl od stavu současného). Např. v nové češtině lze říci *Jsem zdráv*, ale jen *Přišel jsem* nebo *Já jsem přišel* atp., tedy s pomocným *jsem* až za prvním přízvučným slovem ve větě. V staré češtině však jsou ještě dosvědčeny (archaické) doklady s pomocným slovesem na prvním místě ve větě, např. *jsem-li ten pes ukradl; neniel umřela dievka*⁹ apod. Dokonce i v staré ruštině má někdy pomocné sloveso *býti* počátkové postavení; není tedy tak důsledně enklitické, jak soudí Schooneveld; příklady se najdou i v jeho vlastním materiálu na staroruské perfektum a plusquamperfektum, např. *Jestъ že manastyrъ Pečerskyj ot blagoslovenъja Svjatyja Gory pošelъ* Pov. vr. let (Schooneveld o. c. 90); *Bě bo vъprašalъ volъchovъ i kudesnikъ* (tamt. 124); *Bě že jedinъ starecъ ne bylъ na věči tomъ* (tamt. 125); apod.

⁹ Od stsl. vazeb s jmenným participiemi odděluje podobné vazby se složeným, tj. vlastně substantivizovaným participiemi, jako zásadně sémanticky i funkčně odlišné H. Birnbaum, podle našeho názoru správně (viz ZslPh 25, 1956, 3—4).

⁹ Podle Gebauerovy *Historické mluvnické* je cituje F. Kopečný (Sbornik Balan 295).

94 Tři dosud uvedené charakteristické rysy zkoumaných obrátů nemůžeme tedy uznat za skutečné důkazy svědčící jednoznačně a nepochybně proti možnosti chápat je jako opsané tvary slovesné. Odmítám-li však tuto argumentaci, neodmítám tím ještě názor sám. Ten je, jak se domnívám, v podstatě správný; pro jeho správnost mluví však důvody jiné.

Jsou to především doklady, v nichž (4) u společného slovesa *býti* stojí paralelně vedle sebe kromě činného participia ještě i adjektivum (nebo substantivum). Taková adjektiva (substantiva) se slovesem *býti* ovšem nějaký opsaný tvar slovesný netvoří, nýbrž jsou to jmenné části sponově jmenného přísudku. A stejná funkce je pak tímto způsobem dosvědčena i pro činná participia, syntakticky s nimi paralelní. Nebo formulováno z druhé strany: Má-li sloveso *býti*, společně adjektivu a činnému participiu, ve vztahu k adjektivu funkci kopuly, nemůže mít (toto jedno slovo) ve vztahu k participiu zároveň jinou funkci.¹⁰ Je to tedy i ve spojení s participiem kopula a participium je tak i tímto způsobem určeno jako jmenná část sponově jmenného přísudku.

Dokladů tohoto druhu není mnoho. Jasně jsou tehdy, stojí-li v nich participium a adjektivum, spojené eventuálně kopulativní spojkou, před slovesem *byti*, srov. např. *ništъ i bolъ esmъ azъ* PsSin 68.30 *πτωχός και ἀλγῶν εἰμι ἐγώ*.

Je-li participium s adjektivem slovesu *byti* postponováno, je jejich vzájemná paralelnost evidentní při sledu participium — adjektivum, srov. např. *sice běže nepočujōšte i nevěglesi* Supr 417.11—12 *οὕτως ἦσαν ἀλασθητοι και ἀγνώμονες*.

Jen doklady s postavením participia až za adjektivem i slovesem *byti* by mohly být interpretovány i jinak: „*byti* + adjektivum“ by bylo lze chápat jako (složený) přísudek, participium pak jako přechodníkové určení k němu (připojené eventuálně pomocí *i*), nikoli jako další (paralelní) člen několikanásobného jmenného přísudku, srov. např. *velei esi ty tvorje čjudesa* PsSin 85.10 (*ty* = pravděpodobně *ty i*, jak ukazuje i znění řecké) *μέγας εἶ σὺ και ποιῶν θαυμάσια* — Kral *nebo jsi ty veliký a činíš divné věci*; *бъ ty mīlostivъ byvaаше imъ. i mъštajе na vsě načīnaniē ichъ* PsSin 98.8 *ὁ θεός, σὺ [ἐγένον] εὐίλατος ἐγίνου αὐτοῖς και ἐκδικῶν ἐπὶ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν*; *съ jestъ krěpъkъ i silenъ. i sъrasajе vъ rati svoje. pogubujajе že vragy* Supr 28.9—11 *βασιλεύς ἐστιν κραταιός και δυνατός, ἐν πολέμοις σώζων τοὺς ἰδίους καταπολεμῶν δὲ τοὺς ἐχθρούς*. Naprosto jednoznačně rozhodnout to však nelze.

Vcelku však doklady zde uvedené ukazují na to, že sloveso *byti* mělo funkci spony a participium funkci jmenné části sponově jmenného přísudku.

Podobné doklady jsou dosvědčeny i v jiných (starších) slovaňských jazycích, srov. např. ze starší ruštiny *ne vor by bylъ, ni bražnikъ, ni zernščikъ, ni tatъ, ni razbojnikъ, ni bludnikъ, ni vsjakomu zlo tvorjaščъ* Domostroj (Lomtev, *Iz 1st. sint. rus. jaz.* 18); ze staré polštiny *Ty, gospodne, przyjemcza moy ies, slawa moia y powiszata glowo moio* (*Słownik staropolski I* 191b); ze staré čakavštiny *Ti, ki s' goruē i bogati*

¹⁰ Můžeme proto např. v češtině říci *jsem zdráv a vesel*, ale nemůžeme říci **jsem zdráv a přišel*.

Kavan. 66 (Zima, *Sint. razl.* 317); ze starých památek dubrovnických *I tako mi bil — ni bos ni obuven, ni jašuć ni hodeć Mikul.* 114 (tamt.).

V souboru formálních jevů ukazujících na to, že obrat *byti* s participiem neměl 95 povahu opsaného slovesného času, je dále závažný fakt, na nějž upozorňuje Němčenkova: Podle ní svědčí o tom, že přísudek typu stč. *byl pomně* představoval v povědomí mluvčích spojení forem dvou, (5) další vývoj krátkých participií v (nesklonné) přechodníky (Uč. zap. IS 9, 1954, 233). Přesněji bychom řekli, že svědectvím je tu nikoli vývoj krátkých participií v nesklonné přechodníky vůbec, nýbrž pronikání nesklonných tvarů, které se vyvinuly v jiných konstrukcích, i do vazeb se slovesem *býti*. Kdyby spojení „*byti* + participium“ v době, kdy participia zachovávala ještě (adjektivní) kategorie gramatického rodu a čísla, bylo mělo už povahu opsaného tvaru slovesného, očekávali bychom, že v něm bude participium natolik jeho integrální součástí, že dalším vývojovým procesem, kterým procházejí participia takto nsvázaná, mimo takové perifrastické útvary, zasaženo už nebude. Pronikání nesklonných tvarů participiálních do konstrukcí se slovesem *býti* ukazovalo by proto na to, že si v nich participium zachovávalo jistou samostatnost, a že tedy neměly povahu opsaných tvarů slovesných.

V staroslověněštině samé ovšem doklady tohoto druhu ještě nejsou, zato jsou doloženy v jiných starších slovanských jazycích, srov. např. ze staré ruštiny *aže vy jeste pričevavъ kъ Pskovu, prikončivajte mirъ* Psk. I, 249 (Potenbja, *Zap. I.II* 134); nebo ze srbštiny *on je bio hodeć, kad ga pozvali* (tamt.); nebo ze staré češtiny *A ti vši byli rytieři... kopie maje neruzeně* Alx H 114 (Nemčenko, Uč. zap. IS 9, 1954, 234).

Je to tedy pro staroslověněštinu důkaz nepřímý, přece však závažný: nebyli-li podle jeho svědectví obrat „*byti* + participium“ morfologizován ještě ani v památkách staroruských nebo staročeských apod., je tím méně pravděpodobné předpokládat to o památkách staroslověnských, které jsou z doby o několik století dřívější.

Jsou však naopak i jisté příznaky vnitřní významové jednotlosti obratů „*byti* + 96 participium.“ Ukazují na ni případy, v nichž je tento stsl. prostředek překladem nějakého určitého tvaru slovesného (syntetického nebo analytického) jinojazyčně předlohy. Stsl. doklady viz výše § 85.

Podobné doklady jsou však dosvědčeny i v jiných slovanských jazycích, srov. např. ze staré polštiny *Wszelkycie stworzenycie swyata gest nye trwayacze samo w sobie* Dział I — *omnis creatura consistat sub vitio; Nye bądzmy balwanstw modle dawayaczy* XV med. SKJ I 104 — *ne efficiamini ydolatre; Znamyonayaczie bączycie* 1471, MPKJ V 45 *animadvertite* (všechny 3 doklady *Słownik staropolski I* 191b—192a); ze starého písemnictví čakavského *A bihu farisei sideći* B. S. 119 — *sedebant* (Škarić, Nastavni

vjesnik 10, 1902, 22); ze starší slovinštiny *da je on mogozh tu ohraniti* Dalm. 2Tim. 1.12 — *da er mir kan meine beylage bewaren* (Tomšič, Slavistična revija 8, 1955, 61).

Stejně svědectví podává i opačný fakt, totiž to, že obrat „*býti* + participium“ cizojazyčné předlohy byl v některých případech přeložen do slovanských jazyků finitním tvarem slovesným (doklady ze staroslověnštiny viz výše § 88). Ukazuje se tak, že obrat *býti* s participiem v cizojazyčných textech, který byl jinak nejčastější předlohou stejné konstrukce staroslověnské, pojímali pisatelé v některých případech zřejmě jako funkční jednotku a že snad chápali jako významově jednodité tyto cizojazyčné konstrukce nejen v těchto ojedinělých případech, nýbrž vůbec, a pak patrně i jejich stejné překladové ekvivalenty slovanské.

- 97 O tom, že konstrukce „*býti* + participium“ byly významově blízké určitým tvarům slovesným, svědčí dále i pozoruhodná varianta z evangelních kodexů, v níž tato konstrukce (v A) stojí proti imperfektu a aoristu v Z a M, srov. *oni že mlčaaachq. drugъ kb drugu. bēachq bo svēdzajōšte sę na pōti. kto estъ bolei* Mc 9.34 A × *drugъ kb drugu bo svēzasaše sę* Z, *svēdzasaše* M *διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ*.

Podobné střídání je i v následujícím dokladě; ale v tomto případě jsou zachyceny v Sodenově řeckém aparátu i odpovídající varianty řecké, srov. *bēachq že eterii otъ knižьnikъ tu. sēdēšte i pomyšlējōšte vъ srъdъcichъ svoichъ* Mc 2.6 Z, M, A × *bēchq že nēcii. otъ knižьnikъ tu sēdēšte. i pomyšlējō S ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι καὶ διαλογιζόμενοι (|| διελογίζοντο).*

Z jiných variant zasluhuje ještě pozornosti doklad z L 13.11, kde stojí náš obrat v M proti pouhému (přísudkovému) participiu ostatních kodexů (viz níže § 116).

- 98 Z formálních příznaků lze tedy usuzovat na to, že spojení „*býti* + participium“ v staroslověnštině (a v starších slovanských jazycích vůbec) pevně opsané formy slovesné ve vlastním smyslu toho slova sice netvořilo, že se však přesto začínaly objevovat jisté náběhy k jeho morfologizaci.¹¹ S tímto závěrem je v souhlase i rozbor významové stránky uvedeného obratu.

¹¹ Je však třeba mít na paměti to, že v starých slovanských jazycích ještě neexistoval zásadní rozdíl mezi složeným přísudkem a opsaným tvarem slovesným, nebyla ještě ostře diferencována „sponová“ a „pomocná“ funkce slovesa *býti*. Tyto rozdíly se vyvinuly teprve časem s tím, jak se jednotlivé opsané tvary slovesné s pomocným slovesem *býti* formovaly postupně a v různých údobích v morfologické jednotky ze starších spojení syntaktických. Je proto pochopitelné, že kritéria pro hodnocení slovesa *býti* jako „sponového“ nebo „pomocného“ v starších vývojových fázích jsou jen nepevná, labilní.

Na významovou stránku vazeb „*byti* + participium“ je názorů několik.

Někteří badatelé vidí v těchto obrazech zvláštní formy vidové. Tak už J. Grimm znal slovanské participiální konstrukce se slovesem *býti* a jejich význam ztotožňoval s významem sloves *actionis imperfectæ* (podle Potebni, *Zap. I. II* 137). Také A. Marguliés chápe tyto vazby jako silně durativní (*D. altksl. Cod. Supr.* 137); stejně i podle A. Vaillanta se jich užívalo k vyjádření trvání času, nepřerušenosti jevu (*Rukovodstvo* 396). Nejnověji konečně zdůrazňuje C. H. van Schooneveld, že tato spojení (staroruská) označují trvalou vlastnost nebo děj zabírající delší časový úsek (o. c. 141—142, 147).

Proti pojetí Grimmovu vystoupil A. Potebňa v nejpodrobnější dosud sémantické analýze uvedených slovanských spojení (l. c.). Participia vnáší podle něho do těchto obrátů podobný významový odstín jako substantiva. Význam participiálních přísudků v takových větách je uprostřed mezi jejich vyjádřením čistě slovesným a vyjádřením s pomocí substantiva; vskutku pak své doklady interpretuje většinou substantivem, aby tak zdůraznil jejich odlišnost od významu finitního tvaru slovesného; podle něho tedy *byša rabotajušče* znamenalo *byli robotníkami*, *sub chitro skazajušče* znamenalo *oni chorošije razkazčiki* apod.

Podle V. Jagiće zdůrazňuje spojení participia s kopulou na rozdíl od jednoduchého slovesa činnost nebo stav, v slovesném kmeni významově obsažený, jako vlastnost příslušného subjektu v daném časovém okamžiku; sloveso v tvaru určitém proti tomu vypovídá jen o činnosti (stavu), v určitou dobu probíhající. V praktické interpretaci dokladů pak Jagić postupuje naprosto stejně jako Potebňa a vykládá doklady typu *bě bo volodimere ljubja družinu* „Vladimír byl milovník družiny“ (*Beitr.* 60).

V podstatě stejně vykládá význam těchto obrátů i Sedláček: „Podmětu věty se těmito participii v přísudku přisuzovala nějaká vlastnost nebo stav, vyplývající z děje“ (*Slavia* 23, 1954, 513).

Domněnku, že by stsl. obraty typu *jesmь mlъče* představovaly vazbu vidovou, odmítá také A. Dostál. Podobně jako Jagić soudí, že se touto konstrukcí opisuje děj, který trvá právě ve chvíli, kdy se o něm mluví. Při výkladu dokladů pak podává řešení dvojí: Jednak zdůrazňuje, že jde o děj (činnost nebo stav) pojatý jako aktuální, tedy tak jako v podobných vazbách anglických typu *I am sitting*; těchto slovanských obrátů se užívalo (pokud nebyly motivovány zněním předloh) z důvodů stylistických, pro dodání větší živosti vyprávění (*Vid* 616). V jiných případech pak chápe tyto vazby jako trvací. Tak např. v edici Cloz překládá *iže bě krije se* (14b 35) „který se skrýval“ a dodává k tomu „v stsl. textu se naznačuje trvání děje opisem *bě* + participium praes. act.“ (str. 306).

Při sémantické analýze stsl. obrátů „*byti* + participium“ v staroslověnštině je třeba mít na paměti, že jsou to skoro veskrze překladové ekvivalenty stejných obrátů řeckých (viz §§ 87–89): bylo by tedy možné, že zvláštnosti jejich užívání i jejich významové zabarvení v stsl. textech odrážejí spíš úzus řeckých předloh než úzus slovanský. Proto je nutno právě tyto vazby hodnotit na širším pozadí obecně slovanském, aby se tak odlišil jejich významový základ domácí od eventuálního nánosu řeckého. Mohu však říci rovnou, že se sémantická náplň těchto konstrukcí v staroslověnštině neliší nijak od jejich sémantické náplně v ostatních starších slovanských jazycích.

Stav, který jsem zjistil v stsl. textech, i přístupný mi materiál z jiných slovanských jazyků ukazuje, jak se mi zdá, na to, že existoval významový vztah uvedených konstrukcí ne sice k vidu, ale ke způsobu slovesného děje v širokém smyslu toho slova. Tato spojení vyjadřovala často durativnost, případně iterativnost nebo frekventativnost děje vyjádřeného participiem nebo různé jiné významové odstíny (jako je třeba dějová distribuce různého druhu), v nichž bychom dnes iterativ nebo frekventativ užíli.

Ostatně ani jemný a podrobný Potebňův rozbor mnoha dokladů staroruských této koncepci neodporuje tak zásadně, jak by se snad mohlo zdát na první pohled, a obojí pojetí lze dobře sladit. Překládá-li Potebňa obraty jako *byša rabotajušče* substantivně, tj. *byli robotnikami*, pak tím chce jen zdůraznit (a ostatně to tak sám i výslovně říká), že v daném případě nelze participiální konstrukci vykládat jako *rabotali*.¹² Je si však vědom toho, že ani překlad substantivem není zcela adekvátní a že význam obratu s participiem leží někde uprostřed mezi těmito dvěma krajními póly. Ale právě mezi-
stupněm mezi významem finitního tvaru slovesného, který by vyjadřoval v uvedeném dokladě příznak „práce, pracování“ dějově a (více méně) jako aktuální průběh, a mezi významem obratu substantivního, který by též příznak vyjadřoval jako časově neaktuální, stálý, je význam děje opakovaného, obvyklého, uzuálního. Kdo „pracovává“, kdo opakovaně, často nebo trvale pracuje, je blíž k tomu, aby mohl být nazván „pracovníkem“, než ten, kdo jen pracuje v daném časovém okamžiku.

Ostatně Potebňa sám při výkladu některých dokladů neužívá (jako jinde) substantivního opisu, nýbrž nedokonavého slovesa s adverbium *stále*, např. *i bę volodimerъ vojujasja sъ nimi i odalaja imъ* Lavr. 52 „postojanno vojeval“ (*Zap. I. II* 130); *čajušče esmy božija blagodati i lika preslavna* Pp. 135 „my postojanno nadejemsja“, (tamt. 129). Také např. stč. doklad ze Štítného *duch svatý od otce a od syna ne učiněn, ani stvořen, ale jest pocházeje* překládá P. „neprestanno ischodit“ (tamt. 133).

¹² Pozoruhodnou podporou Potebňova výkladu jsou dva staropolské doklady, v nichž je obratu *byti* s participiem předlohou vazba substantivní, srov. *Bydłoczy ja gesm na szemy* Fl 118.19 — *incola ego sum in terra; Lecz badz myesczanin, lecz badz goscz, ktoris przeciw panu szemrzoći byl iest, sgynnye* BZ Num 15.30 — *sive civis sit ille, sive peregrinus, quoniam adversus dominum rebellis fuit, peribit* (oba doklady viz *Słownik staropolski I* 191b).

Shodně s ostatními slovanskými jazyky je možno i u staroslověnských obrátů „byti + participium“ vysledovat často významový odstín děje obvyklého, zabírajícího delší časový úsek souvisle nebo přerušovaně. Např. v dokladě *i ašte estv iměje. da podastv crkve Euch 44b 3—4* se slovy *jestv iměje* neoznačuje nějaké vlastnění aktuální, existující jen právě v daném okamžiku, nýbrž vlastnění vůbec, takže bychom jej nejněrněji přeložili snad českým „je-li majetný“. Nebo v dokladě *běachq že vь crьkvišti tomъ zmiževe živošte* Supr 227.28—29 *ἦσαν δὲ ἐν τῷ ναῷ δράκοντες παραμένοντες* má *běachq živošte* význam zřetelně neaktuální a označuje to, že v oné svatyni žili hadi, jako stav obvyklý, trvalý. Nebo praví-li se o Zachariáši *i tv bě potavaže imъ. i přěbьvačaše němъ* L 1.22 Z, M, A *καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς*, neznamená to, že dal nebo dával lidem, s nimiž se stýkal, posunky znamení jen v daném okamžiku, nýbrž stále, vždy znovu a znovu po celou dobu, kdy byl němý. Podobný význam má i řada dokladů dalších (srov. doklady citované výše v § 85).

Ostatně také český překlad některých těchto dokladů řeckých, které jsou v stsl. evangeliích přeloženy slovesem *byti* a přítomným participiem, ukazuje na možnost jejich výkladu jako obrátů, které jsou blízké významu opakovacímu, srov. např. *i běachq učēnici ioanovi. i farisei postěšte se* Mc 2.18 Z, M *καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ τῶν φαρισαίων νηστεύοντες* — Kral *učedlníci pak Janovi a-farizejští postívali se; tv že bě ochodě vь pustynjь. i molě se* L 5.16 Z, M *αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ προσευχόμενος* — Kral *on pak odcházal na poušti a modlil se*.

Při takovémto pozorování izolovaných dokladů ze starého jazyka a pokusu o jejich sémantický rozbor nelze ovšem vyloučit možnost subjektivního hodnocení toho nebo onoho dokladu. Proto je na podporu správnosti našeho výkladu nutno najít nějaké další ukazatele objektivnějšího rázu.

Jeden takový příznak ukazující na to, že nějaký děj nebo stav je vyjádřen uvedeným participiálním obratem tak, jako by vyplňoval rozsáhlejší spacium časové, uvnitř něhož trvá nebo se opakuje, postřehl již Potebňa ve staré ruštině: Následuje-li za participiem se slovesem *byti* sloveso v témže čase, jako je *byti*, pak — podle Potebni — čas druhé události, vyjádřené finitním tvarem slovesným, je obsažen jako část v čase události první, např. *Boleslavъ bě kyevě sědja i* (v jednom z okamžiků jeho vlády) *svjatopolkъ že řeče* (Zap. I.II 138).

Potebňa jiné typy takových spojení neuvádí. V stsl. památkách jsou však doloženy věty, v nichž časový průběh děje vyjádřeného určitým slovesem spadá nikoli do prostředí průběhu děje vyjádřeného participiálním obratem, nýbrž na jeho kraj. Přesně vzato, je to jen zvláštní případ mezi těmi, které uvádí Potebňa. Jsou to např. v stsl. obraty s futurem, jako *i se bodeši mlъčě i ne mogy proglagolati. do negože dьne bodeť se* L 1.20 M, A (Z bez *ne mogy proglagolati*) *καὶ ἰδοὺ ἔση σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄρχι ἤς ἡμέρας γένηται ταῦτα; bodeťe dně vь kupě meljъšti. edinq poemljъť a drugъq ostavlějъť* L 17.35 Z, M *ἔσονται δύο ἀλήθουςαι ἐπὶ τὸ αὐτό*.

Tento charakteristický významový rys spojení *byti* s participiem vyniká však jasně také při konfrontaci se sousedním (předcházejícím nebo následujícím) určitým tvarem slovesným i tehdy, když ten není v stejném gramatickém čase jako sloveso *byti*. Také v tomto případě může děj slovesa určitého časově spadat do průběhu děje vyjádřeného obratem „*býti* + participium“, srov. např. *i vñnide ideže bě otroče leže* Mc 5.40 Z, M *καὶ εἰσπορεύεται, ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον*.

Je dále i větší množství případů, v nichž děj slovesa určitého představuje krátký hraniční — počátkový nebo koncový — úsek zřetelně dlouhodobého děje vyjádřeného konstrukcí „*byti* + participium“, srov. např. *бѣаѡ. вѣ дѣни прѣжде потора. ѣдоште и придоште. женѣште се и посагадоште. до негоже дѣне. вñnide noe вѣ коньѣгѣ* Mt 24.38 Z, M, A, S *ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐγκαμίζοντες, ἄρχι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν; i byste že si druga. irodъ že i pilatъ вѣ тѣ дѣнь съ sobojo. прѣжде бо бѣаѣте враздо имошта междѣю sobojo* L 23.12 Z, M *προῦπήρχον γὰρ ἐν ἔχθρα ὄντες πρὸς ἑαυτοῦς*.

103 Pro posouzení významu uvedených konstrukcí není dále bez zajímavosti zjištění, v jakých formách se každé z obou částí tohoto složeného útvaru užívá.

Co se týče tvarů slovesa *býti*, je v staroslověnštině nápadná absolutní převaha dokladů, v nichž je toto sloveso v imperfektu. Dobře, i když podstatně řídkěji, jsou zastoupeny i doklady s futurem a imperativem a nehojně jen jsou případy s aoristem; ani přítomný čas slovesa *byti* není nijak bohatě dosvědčen a většina dokladů je u něho se složeným tvarem participia, takže tu jde vlastně už o případy poněkud jiné, než jaké zde analyzujeme (viz níže §§ 111–114).

Zdá se, že i tato okolnost by mohla svědčit tomu, že spojení „*byti* + participium“ nebylo (řečeno negativně) příliš vhodné k vyjadřování dějů, jejichž průběh byl pojímán jako nějak omezený.

104 Příznačné pro tuto vazbu je dále to, že se v ní objevuje skoro jen participium přítomné, nikoli participium minulé. Ze staroslověnštiny je možno s *s*-ovým participiem uvést jen doklady ojedinělé; většinou jsou to případy zvláštní (viz výše § 86).

Tato zvláštnost není omezena jen na staroslověnštinu, je to stav obecně slovanský. Doklady se slovesem *býti* a PPt. se neobjevují ani v staroruských památkách, jak výslovně uvádí např. Potebňa nebo nověji znovu Lomtev (*Zap. I.II* 132; *Iz istorii sintaksisa* . . . 19)¹³. Také v starém písemnictví štokavském, čakavském a kajkav-

¹³ Naprosto bez takových dokladů však staroruské památky přece jen nejsou; upozorňuje na ně sám Potebňa, *Zap. I.II* 132 n., nebo V. Jagić, srov. *aščē li pokažavše se budemъ* Lavr. 163; *i tu nalčahaša peščeru neprochodnu, v neiže beše množstvo čjudi vñlěže* Novgor. 287; *bě bo borzъ konь pod nímъ ugonivъ i Ipar. 501; nъ bě vseju mysliju i vseju dušuju kъ bogu vsklanjaju se i na togo vse upovanije vñložo* Vita Theod. 30d; i Jagić však konstatuje, že jsou jen velmi řídké (*Beitr.* 62).

ském jsou tyto obraty mnohem řidší s participiem s-ovým než s nt-ovým.¹⁴ Podobně i o staré češtině praví J. Gebauer, že v ní takových obrátů s PPt jen několik.¹⁵ A konečně nejsou vazby tohoto druhu dosvědčeny ani v staré polštině; objevují se tam jen (řídce) doklady pouhého přísudkového minulého participia bez slovesa *býti*; s tímto slovesem v starých polských památkách však není dosvědčen ani jediný doklad, jak výslovně konstatuje W. Taszycki (*Imiesłowcy* 57; ani *Słownik staropolski I* žádný takový doklad u hesla *być* neuvádí).

Fakt, že se ve spojení se slovesem *býti* užívalo skoro výlučně PPs nedokonavých sloves, ale nikoli PPt, může být, jak se zdá, také podporou našeho významového rozboru těchto vazeb, ať už vznik tohoto jevu vykládáme jakkoli.

Daleko širší užívání PPs než PPt ve spojení se slovesem *býti* samo ovšem není důkazem toho, že by tyto obraty závazně musily mít významový odstín, který jsme u nich dosud mohli pozorovat (i když tato okolnost byla takovému významu nepochybně příznivá). V angličtině např. nabyly obraty se slovesem *býti* a PPs v podstatě (odchylně od slovanštiny) významu děje aktuálního.¹⁶

Významovým východiskem obou sémantických odstínů, zdánlivě naprosto protichůdných, aktuálního na jedné straně (jako v angličtině) a naopak uzuálního na straně druhé (jako je to většinou v starých textech slovanských), byl zřejmě původní význam tohoto spojení, který nejvýstižněji charakterizoval V. Jagić (*Beitr.* 60): participium se slovesem *býti* označuje činnost nebo stav, vyjádřené participiem, jako vlastnost příslušného subjektu v daném časovém okamžiku. Nabyla-li během času v povědomí mluvčích důležitosti představa daného časového okamžiku (a tedy sloveso *býti*), v němž právě se činnost nebo stav vyjádřený participiem přisuzuje jako vlastnost příslušnému subjektu, byla tím otevřena cesta k vytvoření významového odstínu dějové aktuality. Takový byl zjevně vývoj v angličtině, kde ovšem proběhl v složitých a speciálních podmínkách, které tu nemůžeme rozebírat.

Stala-li se naopak dominantní představa, že dějový nebo stavový (predikativní) příznak subjektu je v daném obratu vyjádřen jako vlastnost trvajícící současně s průběhem děje slovesa *býti*, byla tím otevřena cesta k vytváření významového odstínu průběžného trvání nebo opakování, případně i dějové obvyklosti, zvláště když sloveso *býti* stávalo zejména často v imperfektu, pak i v imperativu nebo ve

¹⁴ Viz Zima, *Sint. razl.* 316; o čakavštině to konstatuje i Škarić, *Nastavni vjesnik* 10, 1902, 22. Je pozoruhodné, že všechny tři doklady, které Škarić l. c. uvádí, jsou s kondicionálem *bi* a mohly by být případně vyloženy i jinak, srov. např. *Ki li bi Poličanin svadiv se ili skarav se tere ubio Poličanina, da ga Polica ne plaćaju*, v němž se pravděpodobně *bi* vztahuje až k *ubio*, kdežto participium tu má povahu spíše přechodníkového určení.

¹⁵ *Hist. IV* 615; viz též J. V. Nemčenko (Kratkije soobščeniija IS 9, 1952, 62, nebo Uč. zap. IS 9, 1954, 235).

¹⁶ Za informaci o stavu v angličtině děkuji dr. Janu Firbasovi.

futuru. Takový vývoj, nebo přesněji řečeno jakési počátky, náznaky vývoje se obráží právě v starších slovanských jazycích. Směr tohoto vývoje nebyl ovšem vyvolán individuální a inherentní pojmovou náplní těchto vazeb samých, nýbrž tlakem společenských vyjadřovacích potřeb, které právě tuto latentní složku jejich významu, tuto jejich jakousi výrazovou potenci přivedly teprve k uplatnění. V nejstarších vývojových fázích slovanských jazyků byla totiž situace zvláštní: na jedné straně tu ještě nebylo (původního) speciálního a vyhraněného morfologického prostředku k vyjadřování významových odstínů iterativně-frekventativních, na druhé straně však se už projevovала potřeba tyto odstíny nějak vyjadřovat.¹⁷ Je pochopitelné, že se za takové situace mohlo užít v tomto významu i spojení PPs se slovesem *býti*, zvláště když jeho význam základní a původní měl k podobnému sémantickému vývoji, jak jsem ukázal, vnitřní předpoklady.

Je však třeba zdůraznit, že uvedené participiální obraty se slovesem *býti* nepokládám za vyhraněný morfologický prostředek sloužící specificky k označování uzuálního děje pokrývajícího (souvisle nebo s přerušováním) delší časový úsek, nýbrž za konstrukci, které se sice v takovém významu zásadně užít mohlo (a často i užívalo), která však mohla mít, jsouc neustálena morfologicky i významově, podle potřeby kontextu také významově zabarvení jiné.

Jak ukazuje materiál, jsou dosvědčeny i (ne příliš časté) případy, v nichž se přece jen uplatňuje i druhý významový odstín, který se ze základního, původního, nijak zvláště nespecifikovaného významu tohoto spojení vyvinout mohl, totiž významový odstín děje aktuálního (jak na něj pomýšlí u těchto obrátů A. Dostál — viz výše § 99). Je tomu tak např. v dokladě *moléaše i. da sьnidetъ i cělitъ sna ego. bě bo umiraje* J 4.48 Z, M, A *ἤμελλεν γὰρ ἀποθνήσκειν*.

Podobné pojetí vyplývá i z Potebňovy interpretace některých, celkem však jen velmi řídkých, dokladů staroruských, srov. např. *i bě zapovědala oьga netvoriti tryzny nadъ soboju, bě bo imušči prezvüiterъ, sej pochoroni blažennuju oьgu* Lavr. 29 (*Žap. I.II* 130; výklad Potebňův: „v to vremja imela pri sebe“); *i uzrě i (ljuta) olegъ . . . i začehavъ ubi i, bě bo lovy děja olegъ* Lavr. 31 (tamt.; „v to vremja O. ochotilsja“); *onъ že ispiwъ polovinu (čaši), a polovinu dastъ knjazju piti, dotisnuwъsja palcemъ vъ čašju, bě bo iměja podъ nogtemъ jad* Lavr. 71 (tamt.; „v to vremja u nego byl pod nogtem jad“); *vododimirъ že bě velmi nemoga, tēmže i polku imъ neda bolězni dělja* Ip. 100 (tamt. 131; „byl v to vremja bolen“); apod. Ale i některé doklady z těch, které Potebňa prostě cituje bez výkladu, mají tento odstín dějové aktuality, vyjádřený explicitně časovým určením *teгда* nebo *vъ to vremja*, srov. např. *vъ tože*

¹⁷ Např. o stsl. složených morfologických tzv. iterativech typu *iznositi* praví A. Dostál, že „v nejstarším stsl. období nebyla tato slovesa ještě výlučně iterativy, ale stávala se jimi stále více“, a dále, že „tato slovesa byla stále více iterativisována, ale původně tomu tak v stsl. nebylo, tím méně lze tak usuzovat o stavu předhistorickém“ (*Vid* 516; srov. též jeho přehled dosavadních názorů na tuto problematiku na str. 59 a další poznámky, zejména na str. 480–482, 503, 573–574).

vremja bě andrej gjurgevičъ vъ suždali knjaža Ip. 99 (tamt. 130); olegъ . . . bě vъ to vremja nesdravuja velmi Ip. 93 (tamt.); prestavisja knjazъ svjatoslavъ rostislavičъ na volocě, bě bo togda vojuja novgorodьckuju volostъ Ip. 102 (tamt.).

Rozbor obrátů „*byti* + PPs“ lze shrnout v tom smyslu, že tato spojení netvořila sice v starých slovanských jazycích pevné výrazové jednotky ani po stránce formální ani po stránce významové, že však (podle stavu starých památek) musíme předpokládat svého druhu náběh k vytvoření takových jednotek. Tato tendence se projevila v některých příznamech rázu formálního (viz výše §§ 90—98) i významového (viz §§ 99—105). Po stránce významové měly tyto obraty zejména často význam děje probíhajícího uvnitř delšího časového období buď plynule nebo opakovaně, děje pojímaného nezřídka uzuálně, neaktuálně. V tomto významovém odstínu, který se mohl dobře vyvinout z původního významu takových spojení participia se slovesem *býti* a jehož proniknutí bylo v starších slovanských jazycích pravděpodobně podporováno nedostatkem jeho vlastních speciálních jazykových prostředků, neužívalo se však konstrukcí *byti* + participium výhradně; jsou dosvědčeny, i když podstatně řídkěji, také s významovými odstíny jinými.

TYPY PŘECHODNÉ

Kromě jistého množství dokladů, v nichž jde nepochybně o probíraný typ *bě učě*, je v stsl. památkách i množství dokladů, které nejsou tak vyhraněné, nýbrž tvoří přechod k jiným typům participiálních vazeb, případně nejsou zcela jednoznačné a bylo by je možno interpretovat i několikerým způsobem.

V řadě dokladů by bylo možno pokládat participium za (samostatné) participium (1) přechodníkové.

Nejčastěji je takové dvojnásobné pojetí možné v dokladech, v nichž u slovesa *byti* stojí mimo participium ještě nějaký (a) výraz příslovečný (příslowce nebo předložkový pád). Ten je pak možno chápat buď jako příslovečné určení k složenému přísudku „*byti* + participium“, nebo jako jmennou část vlastního přísudku, k němuž se participium vztahuje ve funkci přechodníkového určení, podobně jako k větám s jiným, slovesným přísudkem, srov. např. *i se čkъ, bě tu rьkь imy suchь Mt 12.10 Z, M τήν χειρα έχων ξηράν; i běachь vьnъ. vъ crkъve. pojošte i blagoslovešte ba L 24.53 Z, M, A και ήσαν δια παντός εν τῷ ιερῷ (αινοῦντες και) εὐλογοῦντες τὸν θεόν; blaženyi že vasiliskъ běaše vъ temnici. plače se i mole se i glagoļe Supr 15.24—26 ὁ δὲ μακάριος Βασιλίσκος ἦν ἐν τῇ φυλακῇ καλαίων και προσευχόμενος και λέγων; běachь že voini kapadokijskyje strany. vъ sanu jednomъ. živošte blagouěrně. čislomtъ 40 Supr 69.2—5 ήσαν οὖν στρατιῶται ἐκ τῆς Καπαδοκῶν χώρας ἐν νομῆρω ἐνι ζῶντες εὐσεβῶς κατὰ θεόν.*

O přechodníkové participium jde patrně i v dokladě, v němž je k přísudkovému příslovečnému výrazu připojeno s pomocí *i*. Byla by to obdoba slovesných obrátů typu *отъвѣшта i глаголе* (o nich viz níže §§ 155–164), srov. *бѣаcho же на поѣ. i въ schoдеште въ ѿмѣ* Mc 10.32 Z (M bez *i*) *ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα.*

108 Významově i syntakticky ne zcela jednoznačné jsou dále doklady, v nichž je přísudek vedle participia vyjádřen (b) nominativním jménem (adjektivem nebo substantivem). Participium pak lze pojímat buď jako další, paralelní (jmennou) část přísudku mající s oním jménem společnou sponu, nebo jako přechodníkovou vazbu vztahující se k předcházející větě stejně jako k větám s přísudkem slovesným, srov. např. *бѣашете же оба правдына прѣдъ бѣмъ. chodešta въ zapovѣdachъ vsѣchъ. i opravъdaniichъ gnichъ. bes poroka* L 1.6 Z, M, A *ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφοτέροι ἐναντίον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιομασίαι τοῦ κυρίου ἀμεμπτοι; estъ bo drъzъ. i besrama. ni děvъstva sramlѣje sę. ni cѣlomъdriѣ čty. ni blagovѣriѣ boje sę. ni inѣmi etery dobrodѣanъi. umolenъ byvaje. sъtręsaje i sъsѣkaje. napastъmi i bѣdami oblagaje. strasti nanosę. nedogy tepy* Euch 88a 13–21.

109 Dvojím způsobem by bylo možno vykládat i ojedinelé doklady, v nichž stojí participium (c) vedle opsaného přísudku tvořeného pomocným slovesem *býti* a jmenným tvarem slovesným (participiem trpným nebo l-ovým), např. *ibo азъ чкъ esmъ podъ vlastely. učinъnъ. imѣje podъ sobojъ voje* L 7.8 Z, M, S (*i imѣje* A) *καὶ γὰρ ἐγὼ ἀνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἑμαυτὸν στρατιώτας.*

Uvedený doklad ukazuje zároveň na to, že by bylo možno i věty, v nichž stojí několik participií činných (spojených nejčastěji pomocí *i*) paralelně u společného slovesa *byti*, interpretovat dvojím způsobem: buď jako složený přísudek několikanásobný, nebo *byti* s prvním participiem jako vlastní přísudek, kdežto druhé (případně i další) participium jako přechodníkové určení k němu. Na možnost takového chápání ukazuje i novočeský překlad některých takových veršů z evangelií, srov. např. *bēachō že eteri negodujošte. vъ sebѣ. i gl̄jošte* Mc 14.4 Z, M *ἦσαν δὲ τινες ἀγαπατοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντες* — Kral *i hněvali se někteří mezi sebou, řkouce; i bē sēde sъ slugami. i grēje sę pri svěšti* Mc 14.54 Z, M *καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ θεωμαινόμενος* — Kral *i seděl s služebníky, zhřívaje se u ohně.*

110 V některých dokladech by bylo možno vyložit participium jako (2) samostatné participium přísudkové. Jsou to věty, v nichž před tímto participiem předchází věta s jiným podmětem a s přísudkem typu *bě učę*. Přítomnost slovesa *býti* v sousední (předcházející) větě nevylučuje ovšem ani možnost, že jde na druhém místě o jeho elipsu, takže tato zdánlivě samostatná přísudková participia by mohla ve skuteč-

nosti představovat i obraty typu *bě užě*, srov. např. *азъ бо есмь старъ. и жена моѣ заматорѣуъши въ дѣньхъ своихъ* L 1.18 Z, M, A *ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ταῖς ἡμέραις αὐτῆς; da bodote ěko prachъ prědъ licemъ větra. i anglъ gnъ sьtozaję imъ. bodi pqtъ ichъ tьma i pьzokъ i anglъ gnъ roganěję i* PsSin 34.5—6 *γενηθήτωσαν ὡσεὶ χρούς κατὰ πρόσωπον ἀνέμου, καὶ ἄγγελος κυρίου καταδιώκων αὐτούς; da bodete. na me prizirajęšti oči tvoi vlko. i uši tvoi vьnemlōšti glasa molitvy moeje* Euch 79a 17—20 *γενηθήτω τὰ ὠτά σου προσέχοντα εἰς τὴν φωνὴν τῆς δεήσεώς μου.*

Jinou skupinou dokladů se typ *bě užě* stýká s participiálním typem (3) přívlastkovým. **111**

Je to jednak řada případů zcela podobných těm, které jsou uvedeny v § 108, ale s tím rozdílem, že by se v nich participium mohlo chápat nejen přechodníkově, tj. ve vztahu k celé předcházející větě, nýbrž přívlastkově, tj. ve vztahu pouze k podmětovému jménu. Na možnost přívlastkového pojetí řeckých obrátů, které byly předlohou zkoumaných vazeb staroslověnských, ukazuje zase v některých dokladech překlad český (v Kral), srov. např. *korabъ že bě po srědě morě vьlaję se vьnami* Mt 14.24 Z, M, A *τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον . . .* — Kral *lodí pak byla již uprostřed moře, zmítající se vlnami* (a kromě této interpretace by byly možné ještě tyto *lodí pak byla již uprostřed moře, zmítající se [= jsouc zmítána] vlnami*, nebo *lodí pak se již uprostřed moře zmítala ve vlnách [byla zmítána vlnami]*); *i въ сьнъмишти бѣ ѣкъ. имы дѣхъ бѣсъ нечистъ* L 4.33 Z, M, A *καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου* — Kral *byl pak tu v škole člověk (jeden), mající ducha ďábelství nečistého; въ земѣ же арамистѣ monostyrъ бѣаше. въ ѣмъже бѣ мѡѣъ нѣкыи аггелъско житије имы* Supr 557.20—21.

Přívlastkově (vedle možné interpretace jako *bě užě* nebo jako přechodníku) by bylo možno chápat vztah participia i k jménu přísudkovému, jako např. *ne bodete ěko ůpokriti. sětujęšte* Mt 6.16 Z, A, S *μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί; bystъ srъdъce moe ěko voskъ taję posrědě ěrěva moego* PsSin 21.15 *ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηρόμενος* — Kral *srdce mé jako vosk rozpustilo se* (kromě interpretace, kterou poskytuje překlad Kral, bylo by možno vyložit tento doklad ještě *stalo se srdce mé jako vosk, tajic* nebo *stalo se srdce mé jako vosk, který tajе*); *бѣаше же блаженyi jako свѣtilo въ тьмнѣ мѣстѣ свѣтѣ се* Supr 207.6—7 *ἦν δὲ ὁ Μακάριος, ὡσπερ φωστῆρ ἐν ἀχμηρῶ τόπω διαλάμπων; apod.*

Vyhraněně přívlastkové jsou doklady se složenými tvary participií; mohou se vztahovat ke jménu podmětovému, např. *pride въ vitanijo. ideže бѣ lazаръ umьry* J 12.1 Z, M, A, S *ἔπον ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς; jestъ bogъ na nebesechъ. pomagaјęi* **112**

mi Supr 156.23—24; mohou se také vztahovat ke jmenné části přísudku, např. *azъ esmъ gavrīlъ. přestojei předъ b̄mъ* L 1.19 Z, M, A *ἐγώ ειμι Γαβριήλ ὁ παρεστηκὸς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ; ty esi b̄tvorjei ōjudesa* PsSin 76.15 *σὺ εἶ ὁ θεὸς ὁ ποιῶν θαυμάσια* — Kral *Ty jsi ten Bůh silný, jenž činíš divné věci.*

Složené tvary participií projevovaly v podobných spojeních svůj přívlastkový charakter jasněji než tvary jmenné a tento fakt byl patrně i motivem toho, proč se někdy užilo složeného tvaru participia i za řecké participium bez členu, srov. např. *vb to iže vrěmę bę. nęk'to mořę vb pustyni na vřstocę. aggelskomъ žižijemъ živyi na zemi* Supr 191.1—3 *ἐν τῷ καιρῷ οὖν ἐκεῖνω ἦν τις ἀνὴρ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἀνατολῆς, ἀγγελικὸν βίον ἐπὶ γῆς μετερχόμενος.*

Jsou však dosvědčeny i naopak ojedinělé doklady s participiálními tvary jmennými za řecká participia se členem, srov. např. *ktto estъ človękъ boje sje (sje) gi* PsSin 24.12 *τίς ἐστιν ἀνθρωπος ὁ φοβούμενος τὸν κύριον* — Kral *ó jak (šťastný jest) ten člověk, jenž se bojí Hospodina; i egda ne bę nikttože učę ego. togda . . . Cloz 5b 26 οὐδενὸς ὄντος τοῦ διδάσκοντος.*

I tyto případy nesouhlasu s řeckou předlohou při užívání jmenných a složených tvarů, třebaže jsou jen ojedinělé, ukazují na plynulost přechodu mezi typem *bę učę* a participií přívlastkovými. Podobné svědectví poskytují i doklady, v nichž stojí participia jmenná a složená v řadě několika participií paralelních promiskue vedle sebe, srov. např. *bę že marič. pomazavřšie gę müromъ. i otvřřši nodzę ego vlasы svoimi. eježe bratъ lazary bolęše* J 11.2 Z, M, A, S *ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρω καὶ ἐκμάσασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξίν αὐτῆς; ěko ty esi b̄tv našę. milostivъ. i otvřdaje gręchy. i otvřgonę nedogы. i jeze i bolęzni. i otvř smřřti izbavřjeji* Euch 27b 17—21; *b̄tv edinъ estъ svřvorei vsjo tvarъ. ne imęje ni otvřkoduže načętka. vb samъ sy načęlo vsemu. imęje v sebę slovo svřbeznačęlno* Euch 67a 3—8.

113 Styčné plochy má konečně typ *bę učę* i s participií ve funkci (4) substantivní.

Substantivizovaná participia ve formě složené mohou tvořit se slovesem *byti* jmenný přísudek. Vstupují do tohoto spojení s plným zachováním své substantivní platnosti, jako kterékoli substantivum jiné (viz § 6); tím se po stránce významové odlišují od podobných spojení s participiem jmenným, která mohou mít významové zabarvení speciální (viz §§ 99—106).

Příklady: *sv estъ krřřtei dohomъ stymъ* J 1.33 Z, M, A, S *οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ; pače že i samogo. ga my jesmъ svřvřkъšei* Supr 90.29—30 *μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμεῖς ἔσμεν οἱ ἐκδύσαντες; ni azъ jesmъ svřvřdavyi sebe. ni azъ pogubřjaję sebe* Supr 269.17—20 *οὕτε ἐγώ ειμι ὁ πλάσας ἑμαυτὸν.*

Āni tyto věty však nejsou významově jednoznačné a nabízejí interpretaci dvojí: participium je v nich možno chápat buď jako přísudek (ovšem substantivní), nebo jako volný přívlastek vztahující se ke jménu věty, v níž je úplným přísudkem pouhé sloveso *byti*. Formálně by oba typy byly rozlišeny ve výslovnosti, a to tak, že v dru-

hém z nich by bylo participium od předchozího textu odděleno pauzou. Stsl. grafika nám však nedovoluje tyto výslovnostní poměry přesně zjistit, a proto nemůžeme oba typy v jednotlivých případech s jistotou od sebe odlišit. Že je vskutku možná i druhá interpretace participií v takových větách, naznačuje někdy znění řecké předlohy, jako např. v dokladě *azъ esmъ gl̄ei sъ tobojъ* J 4.26 Z, M, A *ἐγὼ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι*. Přívlastkový charakter participia v podobných větách vystupuje jasněji do popředí, stojí-li v nich jméno až po slovese *byti*, tj. těsně před participiem, jako např. *estъ ocъ moi slavei mę. egože vy gl̄ete ěko bъ našъ estъ* J 8.54 Z, M, A *ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με; jestъ bogъ svъdъdъnъ mę. iže pakъ obnovitъ mę* Supr 268.11–12 *ἔστι Θεός ὁ πλάσας με*.

Výrazným svědectvím toho, že mezi typem *bě učę* a *bě učęi*, přestože to byly dva typy různé, existovaly i styčné plochy, je několik dokladů, v nichž je stsl. participium jmenné překladem řeckého participia se členem, srov. např. *ispytaite kъnigi. ěko vъ nichъ mъnite iměti životъ věčny. i ty sqtъ svědětelsvujęštę o mъně* J 5.39 Z, M, A *καὶ ἐκεῖνοι εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ; nyhja ubo troi sqtъ rakosti dějęštę namъ. sotona i dukъ i vojevoda* Supr 73.1–3 *νῦν δὲ τρεῖς εἰσιν οἱ πολεμοῦντες ἡμᾶς; pytaite pisanija. jakože slyšaste. otъ vladky. jako ta sqtъ posluchujęšta o ěnemъ* Supr 324.13–15 *ὅτι αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ αὐτοῦ*.

Jmenná participia se dále objevují po participiu (nebo adjektivu) v tvaru složeném jako překlad řeckých obrátů „člen + participium + participium“. Protože u substantivizovaných participií je užívání jmenného tvaru málo obvyklé (viz §§ 18–24), lze se domnívat, že v dokladech citovaných níže bylo podepřeno asociací s typem *bě učę*. Příklady: *mati moę i bratrъ moę. si sqtъ. slyšęštę slovo bžbe. i tvoręštę e* L 8.21 Z, M, A, S *οὗτοι εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες καὶ ποιοῦντες; a ježe kotory jestъ nyhja. priimъi. i bezbrašъnyimъ brašъnyimъ kъmę ěudъna'go sego* Supr 272.11–14 *τὸ δὲ, τίς ἢ νῦν φέρουσα καὶ ἀμβροσία ἐστιάσει ἐστιῶσα τὸν πανθαύμαστον; sъ jestъ otъnъty vy otъ nebesъskъichъ męštъ. i o zemі posъlanъ* Supr 466.30–467.1 *οὗτος ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἐκ τῶν οὐρανῶν ἀψίδων ἐξορίας καὶ ἀπορρίψας ὑμᾶς*.

Takovýmto způsobem se však uvedené řecké spojení nepřekládá v stsl. památkách důsledně; jsou dosvědčeny i doklady s oběma participii složenými, srov. např. *ěko ty esi bl̄gъi i stęi vsę* Euch 21b 23–24 *σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τὰ σύμπαντα*.

Na blízký vztah a styčné plochy mezi těmito obraty s participiem v tvaru jmenném a v tvaru složeném ukazují konečně i příslušné varianty z evangelních kodexů, srov. např. *ne vy bo este gl̄jęštęi. nъ dchъ oca vašęgo gl̄ei vъ vasъ* Mt 10.20 Z, M × *ne vy bo este gl̄štę A οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστὲ οἱ λαλοῦντες; azъ esmъ svědětelsvujęi o mъně samomъ* J 8.18 Z, A × *svědětelsvuję M ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἔμαντοῦ; azъ že ne ištъ slavy moeje. estъ ištęi i sqdę* J 8.50 Z × *ištę i sqdę M × ištęi i sqdęi A ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων*.

V některých takových dokladech jde však o různocnění morfologické patrně jen zdánlivě. Tvary vyhlížející jako jmenné by bylo možno chápat spíše jako složené tvary stažené, eventuálně by bylo možno počítat s haplografií apod.; srov. např. *ty li esi grędy. ili inogo čaemъ* Mt 11.3 A × *grędei* Z, *grędyi* M σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; *ischodeštaa sęť skvr̄nešta čka* Mc 7.15 Z × *ischodeštaa iz nego ta sęť skvr̄neštaa člka* M τὰ (ἀπ αὐτοῦ) ἐκπορευόμενα (ἐκεῖνα) ἐστὶν τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον; *tъ estъ grędy po mně. iže přędъ mnojъ bystъ* J 1.27 Z × *grędyi* M αὐτός ἐστιν (ὁ) ὀπίσω μου ἐρχόμενος.